Економіка

УДК 338.246.8:338.27

Моряк Тетяна Петрівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Львівський національний університет імені Івана Франка
Tetyana Moryak
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Economic Theory
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-9337-982X

Попович Тарас Андрійович
аспірант
Львівського національного університету імені Івана Франка
Popovych Taras
PhD Student of the
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0009-0006-7479-6664

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НА РИНКАХ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ УКРАЇНИ
ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF ANTIMONOPOLY CONTROL IN THE MARKETS OF NATURAL MONOPOLIES OF UKRAINE

Анотація. *Вступ. У статті досліджено особливості функціонування ринків природних монополій в Україні в контексті застосування інструментів антимонопольного контролю та державного*

регулювання. Обґрунтовано, що специфіка економічної структури таких ринків формує особливий режим обмеженої конкуренції, за якого традиційні ринкові механізми не забезпечують ефективного саморегулювання.

Метою дослідження є проведення комплексного аналізу антимонопольної політики з урахуванням економічних наслідків її реалізації для ключових параметрів функціонування відповідних галузей.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становить поєднання підходів економічного аналізу ринкових структур, оцінювання результативності політики конкуренції та узагальнення наукових і аналітичних джерел. У межах дослідження систематизовано методичні підходи до оцінки результативності антимонопольного контролю та окреслено їх аналітичні можливості й обмеження в умовах функціонування ринків природних монополій. Це дозволило перейти від формального аналізу правозастосовної діяльності до оцінки її економічного змісту.

Результати. На основі узагальнення економічних показників діяльності суб'єктів природних монополій виявлено, що регуляторний вплив держави формується під впливом взаємодії тарифної політики, фінансової спроможності підприємств та їх інвестиційних можливостей. Показано, що антимонопольні заходи, застосовані ізольовано від інших регуляторних інструментів, мають обмежений вплив на довгострокові параметри розвитку відповідних ринків і не забезпечують стабільних змін у якості послуг та інвестиційній активності.

Перспективи. Отримані результати свідчать про доцільність переосмислення підходів до оцінювання ефективності антимонопольного контролю в напрямі інтеграції економічних і регуляторних індикаторів. Зазначене створює підґрунтя для подальших наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення державної конкурентної політики з

урахуванням структурних особливостей ринків природних монополій та економічних наслідків регуляторних рішень.

Ключові слова: *природні монополії, антимонопольний контроль, конкурентна політика, державне регулювання, результативність регулювання, тарифне регулювання, економічні показники.*

Summary. *Introduction. The article examines the specific features of the functioning of natural monopoly markets in Ukraine in the context of the application of antimonopoly control instruments and state regulation. It is substantiated that the economic structure of such markets forms a special regime of limited competition, under which traditional market mechanisms fail to ensure effective self-regulation.*

Purpose. This determines the need for a comprehensive analysis of antimonopoly policy, taking into account the economic consequences of its implementation for the key parameters of the functioning of the relevant sectors.

Materials and methods.The methodological basis of the study combines approaches of economic analysis of market structures, assessment of the effectiveness of competition policy, and generalization of scientific and analytical sources. Within the framework of the research, methodological approaches to assessing the effectiveness of antimonopoly control are systematized, and their analytical capabilities and limitations under the conditions of natural monopoly markets are identified. This made it possible to move from a formal analysis of enforcement activities to an assessment of their economic substance.

Results. Based on the generalization of economic indicators of natural monopoly entities, it is revealed that the regulatory impact of the state is shaped by the interaction of tariff policy, the financial capacity of enterprises, and their investment capabilities. It is shown that antimonopoly measures applied in isolation from other regulatory instruments have a limited impact on the long-

term development parameters of the respective markets and do not ensure stable improvements in service quality and investment activity.

Discussion. The obtained results indicate the expediency of rethinking approaches to assessing the effectiveness of antimonopoly control in the direction of integrating economic and regulatory indicators. This creates a basis for further scientific research aimed at improving state competition policy, taking into account the structural features of natural monopoly markets and the economic consequences of regulatory decisions.

Key words: *natural monopolies, antimonopoly control, competition policy, state regulation, regulatory effectiveness, tariff regulation, economic indicators.*

Постановка проблеми. Ринки природних монополій відіграють ключову роль у забезпеченні стабільного функціонування національної економіки та задоволенні базових потреб населення, що зумовлює активну участь держави в їх регулюванні. За умов обмеженої конкуренції саме антимонопольний контроль покликаний забезпечувати економічну ефективність функціонування таких ринків, стримувати зловживання монопольним становищем та мінімізувати втрати суспільного добробуту.

Водночас на практиці формальна активність органів антимонопольного регулювання не завжди трансформується у відчутні економічні результати, що проявляється у суперечливій динаміці тарифів, інвестиційної активності та якості послуг. За відсутності уніфікованих підходів до оцінки результативності антимонопольного контролю складно встановити реальний вплив регуляторних рішень на параметри функціонування ринків природних монополій.

За таких умов актуалізується науково-практична проблема розроблення економічно обґрунтованого інструментарію оцінки результативності антимонопольного контролю, здатного забезпечити

підвищення ефективності державної конкурентної політики на ринках природних монополій України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування природних монополій та формування конкурентного середовища в умовах обмеженої конкуренції є предметом активних наукових дискусій у сучасних економічних дослідженнях. Значна частина наукових праць присвячена обґрунтуванню ролі державного регулювання у мінімізації негативних наслідків монопольної влади, зокрема шляхом удосконалення тарифної політики, розвитку інституційних механізмів контролю та забезпечення балансу між економічною ефективністю і соціальними інтересами.

У теоретичних дослідженнях систематизовано підходи до аналізу ринкових структур, концентрації ринкової влади та її впливу на процеси ціноутворення, ефективність функціонування ринків і добробут споживачів. Ці напрацювання формують методологічне підґрунтя для оцінювання доцільності та результативності державного втручання у сферах, де конкуренція має об'єктивні структурні обмеження

Окремий напрям наукових досліджень зосереджений на практичних аспектах реалізації антимонопольної політики, включаючи протидію недобросовісній конкуренції, застосування санкцій та аналіз інституційних обмежень ефективного правозастосування. У таких роботах наголошується на нерівномірності впливу антимонопольних заходів на поведінку суб'єктів господарювання та на обмеженому довгостроковому ефекті окремих регуляторних інструментів.

У сучасних емпіричних дослідженнях дедалі ширше використовуються кількісні методи оцінювання стану конкуренції, зокрема на основі анкетування суб'єктів господарювання та аналізу статистичних показників функціонування ринків. Це дозволяє оцінити не лише

формальні результати антимонопольного контролю, а й сприйняття його ефективності з боку бізнесу та споживачів.

Важливе місце у науковому доробку посідають дослідження, присвячені еволюції підходів до державного регулювання природних монополій, трансформації інструментарію такого регулювання та змінам ролі держави в умовах структурних зрушень економіки. Значну увагу також приділено секторальним особливостям регулювання, насамперед у сфері енергетики, де тарифна політика безпосередньо впливає на економічні результати діяльності суб'єктів природних монополій.

Окремі аналітичні та прикладні дослідження зосереджуються на оцінці економічних наслідків зміни тарифної та регуляторної політики, що дозволяє конкретизувати вплив рішень державних органів на фінансові показники підприємств і загальну економічну динаміку. У правових дослідженнях акцентується увага на розвитку нормативно-правового забезпечення антимонопольного регулювання та необхідності узгодження правових і економічних інструментів конкурентної політики, зокрема в умовах цифрової трансформації ринків.

Узагальнення проаналізованих наукових та аналітичних джерел свідчить про наявність ґрунтовного теоретичного і прикладного доробку у сфері антимонопольного регулювання та функціонування природних монополій. Водночас недостатньо розробленим залишається питання комплексної оцінки результативності антимонопольного контролю крізь призму економічних показників функціонування відповідних ринків, що й зумовлює наукову спрямованість даного дослідження.

Метою статті є оцінка результативності антимонопольного контролю на ринках природних монополій України на основі аналізу економічних показників функціонування відповідних ринків та обґрунтування напрямів підвищення ефективності державної конкурентної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринки природних монополій характеризуються специфічною економічною структурою, за якої поєднання технологічних, інфраструктурних і витратних чинників обумовлює обмежені можливості розвитку конкуренції та формує об'єктивну потребу в державному регулюванні. Висока концентрація виробництва, значна капіталомісткість і соціальна значущість послуг зумовлюють підвищені ризики неефективного розподілу ресурсів та зловживання ринковою владою, що робить антимонопольний контроль важливим елементом забезпечення економічної збалансованості функціонування таких ринків. У цьому контексті аналіз економічної природи природних монополій та механізмів антимонопольного впливу є необхідною передумовою для подальшої оцінки результативності державного регулювання.

У науковому дискурсі природна монополія розглядається як особлива форма ринкової організації, за якої концентрація виробництва зумовлена технологічними та витратними чинниками, що забезпечують економію від масштабу та зниження середніх витрат у міру зростання обсягів виробництва. Ключовою сутнісною ознакою природних монополій є технологічна зумовленість їх виникнення, пов'язана з особливостями виробничих процесів та матеріально-технічної бази, що обумовлює істотну економію від масштабу та зниження середніх витрат у міру зростання обсягів виробництва. За таких умов функціонування одного виробника є економічно більш раціональним, ніж паралельна діяльність кількох суб'єктів господарювання.

Додатковою ознакою природних монополій виступає низька еластичність попиту за ціною та обмежена можливість заміщення відповідних товарів і послуг, що зменшує здатність ринкового механізму до саморегулювання. Водночас природні монополії характеризуються високими бар'єрами входу, зумовленими капіталомісткістю

інфраструктури та необхідністю значних інвестицій, а також поєднанням економічної ефективності концентрації виробництва з законодавчим наданням виняткових прав у суспільно значущих сферах господарської діяльності.

У сукупності зазначені сутнісні ознаки природних монополій формують специфічну ринкову структуру, за якої механізми конкурентного саморегулювання втрачають ефективність, а можливості для входу нових учасників істотно обмежуються. Саме технологічна неподільність інфраструктури, економія від масштабу та капіталомісткий характер виробництва трансформуються у структурні та інституційні чинники обмеження конкуренції, що визначають особливий режим функціонування відповідних ринків.

Обмеження конкуренції на ринках природних монополій зумовлюється передусім високою капіталомісткістю та значними інфраструктурними витратами, які роблять економічно недоцільним існування кількох паралельних операторів. Так, дублювання мереж у сферах енергетики, газо- та водопостачання, а також транспорту призводить до зростання витрат і зниження загальної економічної ефективності, що формує об'єктивні структурні бар'єри входу на відповідні ринки. Додатково конкуренцію обмежують адміністративний характер тарифного регулювання, непрозорість витрат і інвестиційних програм, а також слабка мотивація до інновацій за відсутності конкурентного тиску [1, с. 3574]. Сукупність цих чинників унеможливлює ефективне ринкове саморегулювання та об'єктивно пояснює обмежений рівень конкуренції у сферах природних монополій.

За таких умов монопольна структура ринку зумовлює певні економічні наслідки, пов'язані з концентрацією ринкової влади в одного суб'єкта. Відсутність конкурентного тиску створює передумови для встановлення цін вище граничних витрат та обмеження обсягів пропозиції,

що впливає на параметри алокативної ефективності та розподіл економічного надлишку. Одночасно скорочується споживчий вибір і послаблюються стимули до інновацій та підвищення якості послуг, оскільки потенційна конкуренція не виконує дисциплінуючої функції. У довгостроковому вимірі зазначені особливості монопольної структури визначають специфіку функціонування відповідних ринків і потребують подальшого аналізу механізмів державного впливу та антимонопольного регулювання [2].

За умов обмеженої конкуренції та домінування монопольних структур ключового значення набуває антимонопольна політика держави, спрямована на захист економічної конкуренції та запобігання зловживанню ринковою владою. У наукових дослідженнях вона розглядається як система цілей і інструментів, орієнтованих на обмеження монопольної влади, недопущення антиконкурентної поведінки та формування рівних умов доступу до ринку. Реалізація зазначених цілей здійснюється через застосування комплексу інструментів антимонопольного впливу, зокрема контролю за концентрацією суб'єктів господарювання, припинення антиконкурентних узгоджених дій і зловживань домінуючим становищем, а також нагляду за дотриманням правил чесної конкуренції. В умовах функціонування природних монополій такі інструменти спрямовані насамперед на стримування негативних проявів монопольної ринкової структури та захист інтересів споживачів [3, с. 33].

Варто наголосити, що у контексті функціонування природних монополій антимонопольний контроль не може розглядатися ізольовано від тарифного регулювання, оскільки саме тарифна політика виступає ключовим каналом реалізації ринкової влади монополіста. У цьому зв'язку антимонопольні інструменти та механізми тарифного регулювання доцільно розглядати як взаємодоповнювальні елементи єдиної системи

державного впливу, спрямованої на обмеження негативних проявів монопольної структури та захист інтересів споживачів.

При чому, сучасна економічна політика України у сфері захисту економічної конкуренції ґрунтується на поєднанні антимонопольного контролю та регуляторного впливу держави, спрямованого на запобігання зловживанню монопольним становищем, забезпечення рівних умов доступу до ринку та захист інтересів споживачів. Зазначені цілі закріплені у Законі України «Про захист економічної конкуренції», Законі України «Про Антимонопольний комітет України», а також у Державній стратегії розвитку конкуренції та нормативно-правових актах, що регулюють діяльність суб'єктів природних монополій. Такий підхід відповідає логіці державного втручання, за якою держава бере на себе функцію виправлення механізмів ринкового регулювання в умовах, де чистий ринок не забезпечує соціально бажаного результату через структурні бар'єри та нестабільність технологічних змін.

З огляду на особливості функціонування ринків природних монополій та поєднання антимонопольного і тарифного регулювання як інструментів державного впливу, актуалізується потреба у методично обґрунтованій оцінці результативності антимонопольного контролю, яка дозволяє встановити, наскільки застосовувані регуляторні механізми забезпечують досягнення поставлених цілей та бажаних економічних результатів. Відтак, результативність антимонопольної політики трактується неоднозначно та вимірюється з використанням різних підходів, що відрізняються за об'єктом оцінювання, набором показників і глибиною аналізу економічних наслідків. Узагальнення основних методичних підходів до оцінки результативності антимонопольного контролю та відповідних індикаторів доцільно здійснити у систематизованому вигляді, що дозволяє виявити їх аналітичні можливості та обмеження в дослідженні ринків природних монополій (табл. 1).

Таблиця 1

Методичні підходи до оцінки результативності антимонопольного контролю

Методичний підхід	Трактування результативності в економічному контексті	Основні показники оцінки	Аналітичні можливості підходу	Обмеження застосування
Методологія ex post оцінки політики конкуренції	Результативність як ступінь досягнення цілей конкурентної політики через фактичні економічні результати антимонопольного втручання	Зміни цін, обсягів виробництва, споживчого надлишку, алокативної ефективності	Дозволяє оцінити реальний економічний ефект антимонопольних рішень для ринку	Висока складність ідентифікації причинно-наслідкових зв'язків
Економічний аналіз антимонопольного правозастосування	Результативність як вплив антимонопольних заходів на поведінку суб'єктів господарювання	Цінова динаміка, прибутковість, інвестиційна активність, якість товарів і послуг	Орієнтація на поведінкові та ринкові ефекти регуляторних рішень	Обмежена доступність детальної ринкової інформації
Оцінювання стану конкуренції на національних ринках	Результативність як зміна рівня конкурентного середовища внаслідок державного втручання	Індекси концентрації, бар'єри входу, структура ринку	Адаптація методів оцінювання до національної специфіки ринків	Не завжди дозволяє виокремити прямий вплив антимонопольного контролю
Оцінка ефективності діяльності антимонопольних органів	Результативність як співвідношення регуляторних дій і їх економічних наслідків	Кількість справ, характер порушень, економічні ефекти прийнятих рішень	Дає змогу оцінити інституційну спроможність антимонопольного контролю	Ризик формалізації оцінки без урахування ринкових результатів

Джерело: сформовано на основі узагальнення наукових і аналітичних джерел [4; 5; 6; 7]

Наведена таблиця узагальнює основні методичні підходи до оцінки результативності антимонопольного контролю, представлені в сучасних наукових дослідженнях, і відображає відмінності між ними за трактуванням результативності, набором використовуваних показників та аналітичними можливостями. Систематизація підходів дозволяє зіставити економічну орієнтацію оцінювання з інституційними та поведінковими аспектами антимонопольної політики, а також окреслити обмеження застосування кожного підходу в умовах функціонування ринків природних монополій. Такий підхід створює методичне підґрунтя для обґрунтованого вибору індикаторів оцінки результативності антимонопольного контролю з урахуванням специфіки досліджуваних ринків та цілей подальшого аналізу.

Для конкретизації наведених теоретичних положень та виявлення практичних проявів державного регулювання доцільно здійснити аналіз економічних показників функціонування ринків природних монополій в Україні у 2020–2024 рр. Зіставлення динаміки тарифного навантаження і витрат, показників ефективності діяльності суб'єктів природних монополій, інвестиційної активності та якості надання послуг у зазначений період дозволяє простежити довгострокові тенденції розвитку відповідних ринків і виявити економічні передумови застосування інструментів антимонопольного контролю. Аналітичне узагальнення результатів такого аналізу, сформоване на основі наукових джерел та річних звітів Антимонопольного комітету України, подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Аналітичне узагальнення економічних тенденцій функціонування ринків природних монополій в Україні (2020–2024 рр.)

Напрям аналізу	Ключові економічні показники	Узагальнені тенденції	Аналітична інтерпретація
Динаміка тарифів і витрат	Середній рівень тарифів; темпи зростання тарифів; структура витрат суб'єктів	Системно фіксується зростання тарифного навантаження на ринках природних монополій, що пов'язується з підвищенням вартості енергоресурсів, зростанням витрат на утримання інфраструктури та рішеннями органів державного регулювання	Регульований характер тарифів не завжди забезпечує повне покриття витрат, що створює фінансові обмеження для суб'єктів природних монополій
Показники ефективності діяльності	Фінансові результати; рентабельність; продуктивність	Ефективність діяльності характеризується нерівномірною динамікою, зниженням прибутковості та залежністю від регуляторної підтримки, що проявляється у коливанні фінансових результатів, зростанні залежності від регуляторних рішень та державної підтримки	Обмежена конкуренція та тарифне регулювання знижують стимули до підвищення операційної ефективності
Інвестиційна активність	Обсяги капітальних інвестицій; джерела фінансування	Рівень інвестицій є недостатнім для модернізації інфраструктури, а також наявність відкладених інвестиційних проєктів, що зумовлено тарифною невизначеністю та обмеженими	Тарифна політика та регуляторна невизначеність стримують інвестиційну активність у галузях природних монополій

		фінансовими можливостями суб'єктів	
Якість послуг	Надійність постачання; технічний стан мереж; якість сервісу	Якість послуг залишається нестабільною та залежить від інвестиційних можливостей суб'єктів	Недостатнє фінансування інфраструктури негативно впливає на довгострокову якість та надійність послуг

Джерело: сформовано на основі узагальнення наукових джерел [8; 9; 10], а також аналізу річних звітів Антимонопольного комітету України за 2020–2024 рр. [11-14]

Для емпіричного підтвердження узагальнених тенденцій, відображених у таблиці 2, доцільно проаналізувати динаміку окремих економічних показників функціонування ринків природних монополій. Зокрема, показовим є аналіз змін тарифу на передачу електричної енергії, який належить до ключових інструментів державного регулювання у сфері природних монополій. Простеження динаміки зазначеного тарифу у 2020–2024 рр. дозволяє наочно відобразити стійку тенденцію до його зростання та підтвердити висновки щодо посилення тарифного навантаження в умовах регульованого ціноутворення. Відповідні статистичні дані подано на рисунку 1.

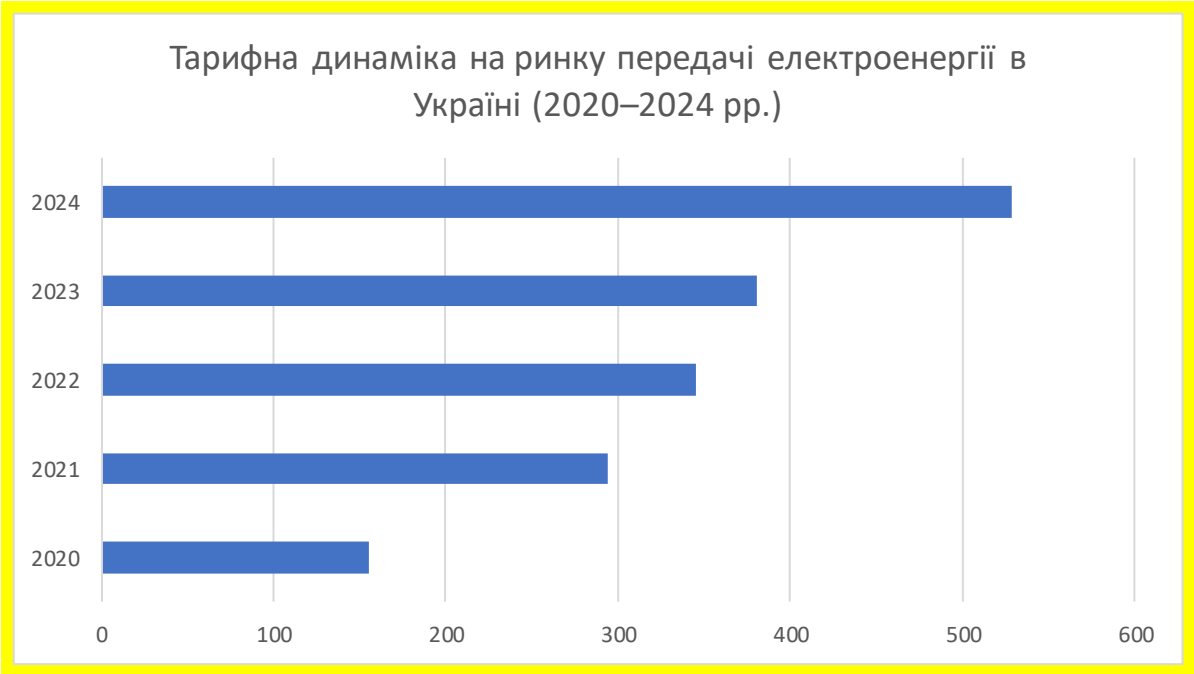

Рис. 1. Тарифна динаміка на ринку передачі електроенергії в Україні (2020-2024 рр.)

Джерело: сформовано автором на основі рішень Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [15-19], а також річних звітів Антимонопольного комітету України за 2020–2024 рр. [11-14]

Аналіз динаміки тарифу на передачу електричної енергії у 2020–2024 рр. засвідчує стійку тенденцію до його зростання. Зокрема, у 2020 р. тариф становив 155,40 грн/МВт·год, тоді як у 2024 р. він зріс до 528,57 грн/МВт·год, тобто збільшився більш ніж у 3,4 раза. Найбільш суттєве зростання тарифного навантаження спостерігалося у 2022–2024 рр., що корелює зі зростанням витрат на утримання та відновлення енергетичної інфраструктури, підвищенням цін на енергоресурси, а також ухваленням регуляторних рішень в умовах кризових економічних і безпекових чинників [15-19]. Отримані результати підтверджують узагальнені тенденції, наведені в таблиці 2, та свідчать про обмежену ефективність антимонопольного контролю за відсутності його системної узгодженості з механізмами тарифного регулювання. Виявлена тарифна

динаміка обумовлює необхідність аналізу ключових витратних чинників, що впливали на формування регульованих тарифів у відповідний період.

Для поглиблення аналізу витратних чинників доцільно звернутися до відносної динаміки середньозваженої ціни електричної енергії на ринку «на добу наперед», що безпосередньо впливає на операційні витрати суб'єктів природних монополій. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у 2023 році індекс зазначеної ціни зріс майже на 30 відсотків порівняно з 2022 роком, а у 2024 році — ще на 29–35 відсотків [15-19]. Така динаміка свідчить про посилення витратного тиску, що враховувався регулятором під час формування тарифних рішень (Рис. 2).

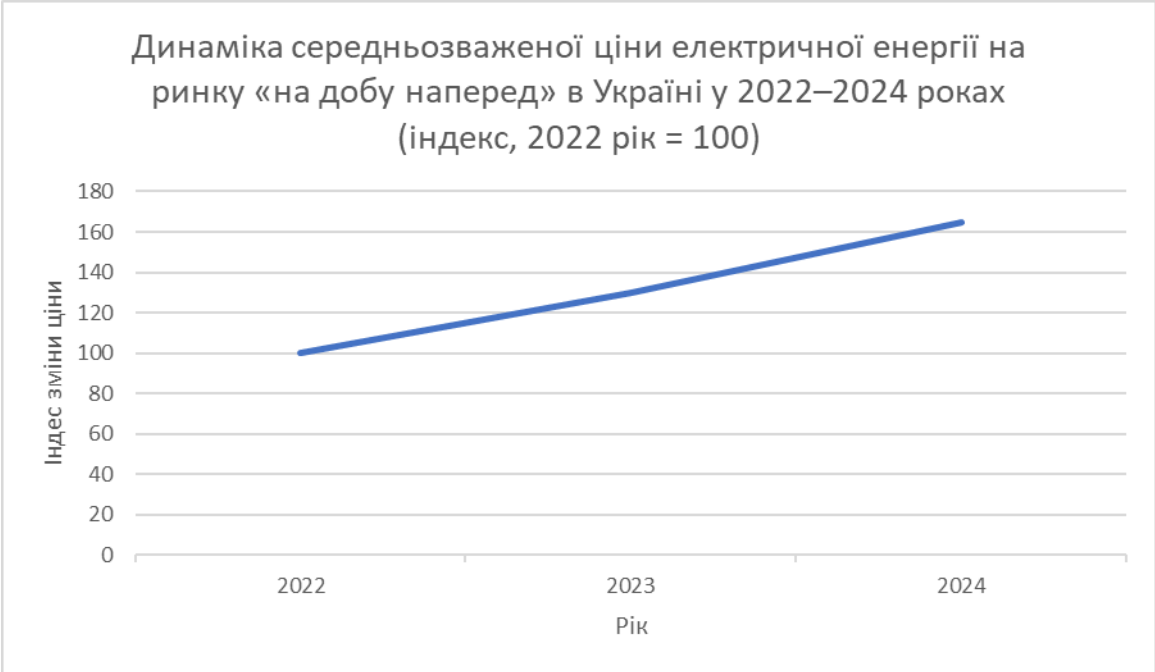

Рис. 2. Динаміка середньозваженої ціни електричної енергії на ринку «на добу наперед» в Україні у 2022–2024 роках (індекс, 2022 рік = 100)

Джерело: сформовано автором на основі аналізу і узагальнення річних звітів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг за 2022–2024 роки [15-19]

Варто наголосити, що аналіз витратних чинників зосереджено на періоді 2022–2024 років, оскільки саме в цей часовий відрізок відбулися

системні зміни умов функціонування енергетичного ринку, пов'язані з кризовими та безпековими чинниками, що призвели до різкого зростання витрат суб'єктів природних монополій і безпосередньо вплинули на процес тарифоутворення.

Оцінку ефективності діяльності суб'єктів природних монополій доцільно здійснювати з урахуванням результатів регуляторного та антимонопольного контролю. Аналіз ефективності діяльності суб'єктів природних монополій доцільно здійснювати з урахуванням результатів регуляторного та антимонопольного контролю. Узагальнення даних річних звітів Антимонопольного комітету України за 2020–2024 роки свідчить, що динаміка відповідних показників мала нерівномірний характер. Зокрема, у різні роки фіксувалися суттєві коливання кількості припинених порушень законодавства про захист економічної конкуренції, яка за даними річних звітів Антимонопольного комітету України у різні роки змінювалася у діапазоні кількох сотень справ на рік, а також обсягу звернень і скарг суб'єктів господарювання та споживачів, що відображало зміну інтенсивності конкурентних проблем на регульованих ринках. У 2022–2024 роках, на тлі зростання навантаження на енергетичну інфраструктуру та ускладнення умов функціонування ринків, ефективність діяльності природних монополій зазнавала додаткових викликів, що дає підстави говорити про нестійку та варіативну динаміку відповідних показників.

Для ілюстрування змін фінансових умов функціонування суб'єктів природних монополій доцільно звернутися до динаміки регуляторного впливу, зокрема застосування заходів антимонопольного реагування (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка індексу регуляторного впливу Антимонопольного комітету України у сфері природних монополій у 2020–2024 роках

Джерело: сформовано автором на основі річних звітів Антимонопольного комітету України за 2020–2024 роки [11-14]

Дані, наведені на рисунку 3, свідчать про нерівномірну динаміку регуляторного впливу Антимонопольного комітету України у 2020–2024 роках із тенденцією до його посилення у 2023–2024 роках. Зазначені коливання відображають зміну інтенсивності застосування регуляторних механізмів, що формували зовнішні умови господарської діяльності суб'єктів природних монополій. Під індексом регуляторного впливу у межах дослідження розуміється узагальнений відносний показник, сформований на основі динаміки кількості рішень, приписів та інших заходів антимонопольного реагування, відображених у річних звітах Антимонопольного комітету України.

Аналіз інвестиційної діяльності суб'єктів природних монополій у 2020–2024 роках свідчить про її нерівномірну динаміку та зміну пріоритетів інвестування. У річних звітах Національної комісії, що

здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, неодноразово наголошується на скороченні або відтермінуванні реалізації окремих інвестиційних програм у зв'язку з обмеженими фінансовими можливостями ліцензіатів, зростанням витрат та підвищеними ризиками господарської діяльності. За таких умов інвестиційна активність зосереджувалася переважно на підтриманні безперервності функціонування критичної інфраструктури, тоді як реалізація проєктів розвитку та модернізації мала відкладений характер [15-19].

Проведений аналіз динаміки ключових економічних показників функціонування ринків природних монополій у 2020–2024 роках дозволяє зробити висновок про системний характер трансформацій, що відбувалися у сфері державного регулювання. Зростання тарифного навантаження супроводжувалося підвищенням витрат на енергетичні ресурси, нерівномірною динамікою показників операційної ефективності та посиленням регуляторного впливу, що відображалося на фінансових умовах діяльності суб'єктів природних монополій. Одночасно інвестиційна активність характеризувалася зміною пріоритетів та відкладеним характером реалізації проєктів розвитку, що зумовлювало концентрацію ресурсів на підтриманні стабільного функціонування інфраструктури. У сукупності зазначені чинники свідчать про обмежені можливості антимонопольного контролю за відсутності його системної узгодженості з механізмами тарифного та інвестиційного регулювання.

Варто акцентувати, що запропонований підхід до оцінки результативності антимонопольного контролю не претендує на вичерпне кількісне вимірювання, однак дозволяє виявити стійкі економічні тенденції та інституційні обмеження регуляторного впливу в умовах функціонування ринків природних монополій.

З урахуванням виявлених економічних характеристик функціонування ринків природних монополій доцільним є перехід до оцінки впливу конкретних антимонопольних заходів на ключові параметри цих ринків. Зіставлення регуляторних рішень у сфері захисту економічної конкуренції з фактичними економічними результатами дозволяє виявити ступінь відповідності між задекларованими цілями антимонопольного контролю та реальними наслідками його застосування, а також ідентифікувати наявні проблеми й дисбаланси у механізмах державного впливу. Узагальнена оцінка таких співвідношень, сформована на основі наукових джерел, подана в таблиці 3.

Таблиця 3

Оцінка впливу антимонопольних заходів на параметри функціонування ринків природних монополій

Напрям оцінки	Антимонопольні заходи (регуляторні рішення)	Спостережувані економічні результати	Виявлені проблеми та дисбаланси	Оцінка досягнення цілей антимонопольного контролю
Контроль за зловживанням домінуючим становищем	Розслідування зловживань; накладення штрафів; приписи щодо припинення порушень	Тимчасове обмеження антиконкурентної поведінки; корекція окремих практик ціноутворення	Реактивний характер заходів; обмежений вплив на довгострокову поведінку суб'єктів	Досягнення формального правового ефекту без системної економічної трансформації
Контроль за концентрацією	Дозвільні процедури; умови погодження концентрацій	Запобігання подальшій монополізації окремих сегментів	Недостатня оцінка економічних наслідків концентрацій у регульованих галузях	Часткове досягнення цілей за відсутності комплексного економічного аналізу
Припинення антиконкурентних узгоджених дій	Виявлення змов; санкції; скасування антиконкурентних рішень	Зниження кількості формальних порушень	Висока латентність узгоджених дій; складність доказування	Обмежена ефективність у секторах з жорсткою регуляцією та низькою прозорістю

Адвокатування конкуренції	Рекомендації органам влади; аналіз регуляторних актів	Підвищення усвідомлення конкурентних ризиків	Слабкий зв'язок між рекомендаціями та фактичними рішеннями	Недостатній вплив на реальні економічні параметри ринків
Взаємодія з тарифним регулюванням	Узгодження антимонопольних і тарифних рішень (обмежено)	Часткова стриманість цінового тиску	Розрив між антимонопольним контролем і тарифною політикою	Цілі досягаються фрагментарно, без системного економічного ефекту

Джерело: сформовано на основі узагальнення наукових і аналітичних джерел [5; 20; 21; 22; 23]

Представлена в таблиці оцінка дозволяє зробити висновок, що результативність антимонопольного контролю на ринках природних монополій в Україні має переважно обмежений та фрагментарний характер, що зумовлено специфікою економічної структури цих ринків і особливостями застосування регуляторних інструментів. Аналіз співвідношення антимонопольних заходів із фактичними економічними результатами свідчить, що правозастосовна діяльність у сфері захисту конкуренції здебільшого спрямована на усунення окремих порушень, не забезпечуючи при цьому стійких змін у параметрах ефективності функціонування ринків природних монополій.

Економічні показники діяльності суб'єктів природних монополій, зокрема динаміка тарифів, рівень витрат, інвестиційна активність та якість послуг, демонструють слабку чутливість до антимонопольних заходів, застосованих ізольовано від тарифного та секторального регулювання. Це свідчить про розрив між задекларованими цілями антимонопольного контролю — обмеженням ринкової влади та захистом інтересів споживачів — і реальними економічними наслідками його реалізації. У таких умовах антимонопольний контроль виконує переважно компенсаторну функцію, не трансформуючись у механізм довгострокового підвищення ефективності функціонування відповідних ринків.

Отримані результати дозволяють обґрунтувати необхідність переорієнтації державної конкурентної політики з формально-правового підходу до економічно результативного, що передбачає інтеграцію антимонопольного контролю з інструментами тарифного регулювання, оцінкою інвестиційної спроможності суб'єктів природних монополій та моніторингом якості послуг. Підвищення ефективності антимонопольного контролю на таких ринках має ґрунтуватися не лише на кількісних показниках правозастосування, а й на оцінці його впливу на ключові економічні параметри розвитку галузей, що забезпечить досягнення реальних, а не декларативних цілей державної конкурентної політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у ході дослідження встановлено, що специфіка економічної структури ринків природних монополій зумовлює об'єктивні обмеження конкурентного саморегулювання та формує підвищені вимоги до якості державного регуляторного впливу. Антимонопольний контроль у таких умовах відіграє важливу, проте не самодостатню роль у забезпеченні економічної збалансованості функціонування відповідних ринків.

Оцінка результативності антимонопольного контролю на основі аналізу економічних показників свідчить, що його вплив на ключові параметри функціонування ринків природних монополій має переважно фрагментарний характер. Застосування антимонопольних заходів дозволяє обмежувати окремі прояви зловживання ринковою владою, однак не забезпечує стійких змін у показниках ефективності діяльності суб'єктів, інвестиційної активності та якості послуг.

Виявлено розрив між задекларованими цілями антимонопольного контролю та фактичними економічними результатами його реалізації, що значною мірою зумовлено ізольованим застосуванням антимонопольних інструментів без належної координації з тарифним та секторальним регулюванням. За таких умов антимонопольний контроль виконує

переважно компенсаторну функцію, не трансформуючись у механізм довгострокового підвищення ефективності функціонування ринків природних монополій.

Обґрунтовано, що підвищення результативності державної конкурентної політики потребує переходу від формально-правового підходу до економічно орієнтованої моделі оцінювання, яка враховує вплив регуляторних рішень на динаміку тарифів, фінансову спроможність суб'єктів природних монополій, інвестиційні процеси та якість послуг. Такий підхід дозволяє розглядати результативність антимонопольного контролю як комплексну економічну категорію, а не сукупність окремих правозастосовних дій.

Отримані результати можуть бути використані як аналітичне підґрунтя для вдосконалення механізмів державного регулювання ринків природних монополій в Україні, зокрема в частині узгодження антимонопольного контролю з тарифною політикою та інвестиційним регулюванням, а також для подальших наукових досліджень, спрямованих на розробку прикладних методик оцінки результативності конкурентної політики.

Література

1. Umarova I. N. Ways to Form a Competitive Environment in the Activities of Natural Monopoly Enterprises. *American Journal of Economics and Business Management*. 2025. Vol. 8. P. 3568–3575. DOI: 10.31150/ajebm.v8i7.3850

2. Garcia W. Market Structure: Understanding the Dynamics of Competitive Economies. *International Journal of Economics & Management Sciences*. 2023. Vol. 12, №. 4. DOI: 10.37421/2162-6359.2023.12.701

3. Павленко Н., Челомбітько Т., Черняєва О. Теорія та практика недобросовісної конкуренції в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 1. С. 25–36. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2021.01.025

4. Golovanova S., Ribeiro E. P., Avdasheva S. Economic analysis and competition policy practice: A comparative empirical examination. *Economic Systems*. 2025. Vol. 49. DOI:10.1016/j.ecosys.2024.101245

5. Щербакова Т. А., Пасічник А. О. Аналіз ефективності роботи органів Антимонопольного комітету України. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 78. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-78-76

6. Потапова М. Ю., Талах В. М., Опанасенко Л. О. Оцінювання стану конкуренції в Україні за результатами анкетування вітчизняних підприємств. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2019. № 4. С. 14–23. DOI: 10.31767/nasoa.4.2019.02

7. Hüschelrath K., Leheyda N. A methodology for the evaluation of competition policy: Working Paper. *ZEW Discussion Papers*. 2010. №. 10-081. Mannheim : Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung (ZEW). 27 p. URL: https://hdl.handle.net/10419/42224 (дата звернення: 07.01.2025).

8. Попович Т. А. Еволюція поглядів на механізм та інструментарій державного регулювання природних монополій. *Ефективна економіка*. 2025. № 6. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.6.104

9. Герасименко А., Гановський В. Еволюція регулювання монополій. *Scientia Fructuosa (State and Market)***.** 2024. № 4. С. 29–40. DOI: 10.31617/1.2024(156)02

10. Якимчук О. Ф. Інструменти, форми і методи державного регулювання природної монополії в енергетиці України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 22. С. 130–134. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.130

11. Антимонопольний комітет України. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2020 рік. Київ : Антимонопольний

комітет України. 2021. URL: https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti (дата звернення: 28.01.2026).

12. Антимонопольний комітет України. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2021 рік. Київ : Антимонопольний комітет України. 2022. URL: https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti (дата звернення: 28.01.2026).

13. Антимонопольний комітет України. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2022 рік. Київ : Антимонопольний комітет України. 2023. URL: https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti (дата звернення: 28.01.2026).

14. Антимонопольний комітет України. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2024 рік. Київ : Антимонопольний комітет України. 2025. URL: https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti (дата звернення: 28.01.2026).

15. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг за 2020 рік. Київ : НКРЕКП, 2021. URL: https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp (дата звернення: 28.01.2026).

16. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг за 2021 рік. Київ : НКРЕКП, 2022. URL: https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp (дата звернення: 28.01.2026).

17. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та

комунальних послуг за 2022 рік. Київ : НКРЕКП, 2023. URL: https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp (дата звернення: 28.01.2026).

18. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг за 2023 рік. Київ : НКРЕКП, 2024. URL: https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp (дата звернення: 28.01.2026).

19. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг за 2024 рік. Київ : НКРЕКП, 2025. URL: https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp (дата звернення: 28.01.2026).

20. Волинець В. В. Правові аспекти розвитку антимонопольного законодавства України. *Академічні візії*. 2025. Вип. 46. С. 1–9. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17148235

21. Rudenko I. V. Determinants of State Competition Policy in the Information Technology Market. *Scientia Fructuosa*. 2025. № 3. P. 56–73. DOI: http://doi.org/10.31617/1.2025(161)04

22. Григор'єва В. В., Кривошеєнко В. С. Щодо ролі Антимонопольного комітету України у реалізації державної конкурентної політики. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 28. С. 39–48. DOI: 10.34079/2226-3047-2024-14-28-39-48

23. Бобров Є. Цифрова економіка в Україні: стратегічні виклики, можливості зростання та трансформація. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. № 4 (80). С. 21–30. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-80-21-30

References

1. Umarova, I. N. (2025). Ways to form a competitive environment in the activities of natural monopoly enterprises. *American Journal of Economics and Business Management, 8*, 3568–3575. https://doi.org/10.31150/ajebm.v8i7.3850

2. Garcia, W. (2023). Market structure: Understanding the dynamics of competitive economies. *International Journal of Economics & Management Sciences, 12*(4). https://doi.org/10.37421/2162-6359.2023.12.701

3. Pavlenko, N., Chelombitko, T., & Cherniaieva, O. (2021). Theory and practice of unfair competition in Ukraine. *Economic Analysis, 31*(1), 25–36. https://doi.org/10.35774/econa2021.01.025

4. Golovanova, S., Ribeiro, E. P., & Avdasheva, S. (2025). Economic analysis and competition policy practice: A comparative empirical examination. *Economic Systems, 49*. https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2024.101245

5. Shcherbakova, T. A., & Pasichnyk, A. O. (2025). Analysis of the effectiveness of the Antimonopoly Committee of Ukraine. *Economy and Society, 78*. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-78-76

6. Potapova, M. Yu., Talakh, V. M., & Opanasenko, L. O. (2019). Assessment of the state of competition in Ukraine based on a survey of domestic enterprises. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Audit, 4*, 14–23. https://doi.org/10.31767/nasoa.4.2019.02

7. Hüschelrath, K., & Leheyda, N. (2010). *A methodology for the evaluation of competition policy* (ZEW Discussion Paper No. 10-081). Mannheim: Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung. Retrieved from https://hdl.handle.net/10419/42224

8. Popovych, T. A. (2025). Evolution of views on the mechanism and instruments of state regulation of natural monopolies. *Efficient Economy, 6*. https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.6.104

9. Herasymenko, A., & Hanovskyi, V. (2024). Evolution of monopoly regulation. *Scientia Fructuosa (State and Market), 4*, 29–40. https://doi.org/10.31617/1.2024(156)02

10. Yakymchuk, O. F. (2024). Instruments, forms and methods of state regulation of natural monopolies in the energy sector of Ukraine. *Investments: Practice and Experience, 22*, 130–134. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.130

11. Antimonopoly Committee of Ukraine. (2021). *Annual report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2020*. Kyiv: Antimonopoly Committee of Ukraine. Retrieved from https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti

12. Antimonopoly Committee of Ukraine. (2022). *Annual report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2021*. Kyiv: Antimonopoly Committee of Ukraine. Retrieved from https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti

13. Antimonopoly Committee of Ukraine. (2023). *Annual report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2022*. Kyiv: Antimonopoly Committee of Ukraine. Retrieved from https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti

14. Antimonopoly Committee of Ukraine. (2025). *Annual report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2024*. Kyiv: Antimonopoly Committee of Ukraine. Retrieved from https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti

15. National Energy and Utilities Regulatory Commission. (2021). *Annual report of the National Energy and Utilities Regulatory Commission for 2020*. Kyiv: NEURC. Retrieved from https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp

16. National Energy and Utilities Regulatory Commission. (2022). *Annual report of the National Energy and Utilities Regulatory Commission for 2021*. Kyiv: NEURC. Retrieved from https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp

17. National Energy and Utilities Regulatory Commission. (2023). *Annual report of the National Energy and Utilities Regulatory Commission for 2022*.

Kyiv: NEURC. Retrieved from https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp

18. National Energy and Utilities Regulatory Commission. (2024). *Annual report of the National Energy and Utilities Regulatory Commission for 2023*. Kyiv: NEURC. Retrieved from https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp

19. National Energy and Utilities Regulatory Commission. (2025). *Annual report of the National Energy and Utilities Regulatory Commission for 2024*. Kyiv: NEURC. Retrieved from https://www.nerc.gov.ua/dlya-gromadskosti/byuleten-do-richnogo-zvitu-nkrekp

20. Volynets, V. V. (2025). Legal aspects of the development of antimonopoly legislation of Ukraine. *Academic Visions, 46*, 1–9. https://doi.org/10.5281/zenodo.17148235

21. Rudenko, I. V. (2025). Determinants of state competition policy in the information technology market. *Scientia Fructuosa, 3*, 56–73. https://doi.org/10.31617/1.2025(161)04

22. Hryhorieva, V. V., & Kryvosheienko, V. S. (2024). On the role of the Antimonopoly Committee of Ukraine in the implementation of state competition policy. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Law, 28*, 39–48. https://doi.org/10.34079/2226-3047-2024-14-28-39-48

23. Bobrov, Ye. (2025). Digital economy in Ukraine: Strategic challenges, growth opportunities and transformation. *Scientific Notes of KROK University, 4*(80), 21–30. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-80-21-30